

Put u Italiju 2003.

Sinopsis: 27. srpnja – Zagreb – Firenza; 29. srpnja San Gimignano, Siena; 30. srpnja Bomarzo, Bagnaia, Caprarola; 31. srpnja Rim; 2. kolovoza Tivoli; 3. kolovoza Frascati, Caserta, Cuma, Pozzuoli; 4. kolovoza Solfatara, Napulj, Pompeji; 5. kolovoza Pompeji, Vezuv, della Sabia, Sorrento (S. Agnello); 6. kolovoza amalfitanska obala 7. kolovoza Capri – Sorrento; 8. kolovoza Salerno, Paestum; 9. kolovoza Paestum – Montepulciano, Arezzo; 10. kolovoza Arezzo – Zagreb.

Premda ljudi gotovo nikada ne misle kako putovanja imaju neke ciljeve, kada bih retrospektivno, poput znanstvenika, pokušao odrediti ciljeve putovanja u Italiju 2003., mogao bih se sjetiti sljedećih: prvo, da se sjetimo mjesta koje smo posjetili pred 23 godine, kada smo iz hladnoga Muenchena noćnim vlakom zapalili u Rim i obradovali se posve drukčijoj klimi i kulturi, i kada nam se Rim toliko svidio da smo odlučili cijeli mjesecni Interrail boravak posvetiti Južnoj Italiji; drugo, da posjetimo nekoliko vinarija i vinorodnih područja, te nabavimo crna vina koje smo od togavnog vremena počeli skupljati i u kojima smo počeli uživati, poput plemenitog vina u Montepulcianu i Montalcinu ili pak južnjačkoga Taurasija; treće, da posjetimo nekoliko vila u okolici Rima, koje nikada nisu bile ishodišta velikih putovanja, a koje, poput vile Lante u Bagnai, vile Farnesine u Capraroli, vile Aldobrandini u Frascatiju, zaslužuju da to budu; potom, ja sam želio vidjeti i Capri, otok o kojem svi toliko pričaju s pohvalama, a koji smo zbog nedostatka novca promašili pred 23 godine, premda smo tada stigli u Sorrento upravo s tom namjerom. I napokon, Dora i Helena imale su svoj "agenda": Dora, da vidi Rim o kojemu je toliko slušala i čitala; Helena pak da vidi vulkane, na pr. "Vezuf", kako ga je ona zvala. To je značilo da ćemo po Rimu imati "klasičnu turu", Sv. Petar, Vatikanski muzeji, Koloseum i sl., a što se tiče vulkana, osobno, ta mi ideja nije bila strana. I ja, poput Helene, imam neke sklonosti prema

piromanstvu i prema svim oblicima prirodnih nepogoda, a za svakog su piromana vulkani izvor velike fascinacije. Osim toga, 1980. godine nismo posjetili Solfataru, vulkansko područje na sjeveroistočnoj strani Napulja kamo nas je čudnim talijanskim jezikom uporno htio poslati neki nepoznati starac na napuljskom kolodvoru. Dakle, posjetit ćemo i Solfataru da vidimo što je to. Gejziri? Sumporni izvori? Nismo znali.

Italija je za sve nas, uz Francusku, daleko najljepša zemlja na svijetu. To možemo više-manje pouzdano reći, otkako smo bili i u Americi i u Britaniji i u Švedskoj i po raznim drugim mjestima na tri kontinenta. Mnogi ne razumiju tu našu fascinaciju Italijom, i ne razumiju zašto često žrtvujemo naša ne-baš-prevelika sredstva za to da posjećujemo te zemlje, umjesto da lijepo ljenčarimo na sunčanim obalama hrvatskoga Jadrana. Pa, odgovor je vjerojatno da nas fasciniraju mjesta s takvim bogatstvom negdašnje, ali i današnje kulture. U Italiji doista "svaki kutak pričat zna", svaki kamen ima neku svoju dugostoljetnu tradiciju počevši od grčke "Magne Graecie", preko rimske, pa kršćanske, pa romaničko-gotičke, pa renesansne, pa protureformacijske barokne – a taj isti kamen vjerojatno može ispričati i neku suvremenu priču. Ako se neki danas osjećaju "connected", povezani s drugim ljudima kompjutorom, za nas pristajanje na italsko tlo ima vjerojatno istu funkciju, povezivanja s golemim brojem generacija i ljudi. Svi su oni imali svoje priče, svoje ciljeve i namjere, svoje ideale, i uvijek je pitanje koliko smo na temelju njihovih materijalnih ostataka sposobni iznova rekonstruirati ih.

Firenza

Premda su Dora i Helena već nekoliko puta bile u sjevernoj Italiji, pogotovo u Veneziji, ali isto tako i u Raveni, Veroni i Vicenzi, nikada nisu bile u južnijim dijelovima, počevši s Firenzom. Dakle, prva stanica bila je Firenza. Krenuli smo s Krka 26. srpnja 2003. i već u 17. sati toga dana bili smo na trgu Michelangelo u Firenzi s prekrasnom panoramom grada. Bilo je jasno: klasična tura uključuje Uffizi, Ponte Vecchio, Piazza della Signoria, Duomo, krstionica, kapele Medicejaca, Santa Croce i sl. Ali mene je najviše zanimala Palača Pitti, tako da smo dva dana kretali preko Piazza Michelangelo prema zapadu, kroz prekrasnu šumu prema palači Pitti, na južnoj strani Arna. Ubrzo smo shvatili da turistički siteovi nisu napravljeni tako da oni služe turistima, već da turisti služe njima. Vrlo je važno napraviti plan dana, u koji treba ukalkulirati talijansku siestu,

pogotovo u kolovozu, kada se nigdje ne može dobiti ništa za jesti, potom neradne dane za kulturne institucije, kao što je ponedjeljak (a upravo smo toga dana željeli posjetiti najviše siteova), i napokon vremena zatvaranja tih mjesta, koja se često razlikuju. Ukratko, unatoč našim predivnim vodičima, Penguinovom DK Eyewitness i Michelinova The Green Guide, na više smo mjesta dolazili dvaput.

Najveću duhovnu ili intelektualnu ili kako-već-to-želimo nazvati korist ili fascinaciju obično dobivamo i doživljavamo pri susretu s novim. Od cijeloga niza posjeta Firenzi, ovaj put su me se najviše dojmila tri mjesta kojima dotada nismo obraćali posebnu pozornost. 1. kapela Brancacci, 2. park Boboli u palači Pitti, i 3. Vasarijeve freske na Brunelleschijevoj kupoli u katedrali. Za razliku od njih, Barghello, Signoria, Uffizi (vanjski dio), Santa Croce i kapela Pazzi ostavili su me gotovo potpuno ravnodušnim. U kapeli Brancacci, u inače neuglednoj crkvi Santa Maria del Carmine, pogledali smo jedan polu-propagandni video koji objašnjava važnost Masacciiovih freski u desnoj kapeli crkvice. Kapelu su sukcesivno oslikavala tri slikara: Masaccio, Masolino i Lippi, pri čemu je najviše pažnje, ne baš s punim pravom, posvećeno Masacciiovim dijelovima iz ciklusa o sv. Petru, tj. gornjem lijevom krilu i oltarnom prostoru. Projekcija je bila vrlo instruktivna, ne samo radi razumijevanja freski. Štoviše, ona je bila instruktivnija po tome što nije izriječno rekla, naime o tradiciji karmelita i o sukobima koji su očito (ali ne i javno) doveli do toga da jadnog trgovca svilom Brancaccija koji je platio cijelu stvar uopće nema u toj kapeli, da je očito namjerno srušen "oltarni" dio gdje se trebao čuvati njegov lijes, i iznad kojega je neki od slikara definitivno morao nešto oslikati iz Brancaccijeva života. Štoviše, na lijevom doljnjem krilu, na kojem su još vidljivi najstariji, Masacciiovi dijelovi, bilo je očito brojnih prepravaka, pri kojima su se s grupnih portreta brisali nepoželjni, a ubacivali poželjni. Je li to znak one borbe Guelpha i Gibelina u kojoj je nastradao i Dante? Zasada nisam uspio saznati. Činjenica je da Brancacci uopće ne figurira na tim freskama, i da se iz projekcije ne zna što se s njim dogodilo. Ali od posjeta kapeli, u Firenzi sam postao osjetljiviji na te znakove "lakirovki", ostrakizma, čistki i brisanja nepoželjnih s umjetničkih spomenika. Dijelovi takvih "lakirovki" vidljivi su i u katedrali i u crkvi Santa Croce, gdje se očito tendenciozno pokušavaju glorificirati veliki firentinski likovi svjetske kulture, koji međutim u svojoj rodnoj Firenzi nisu našli svoj pravi dom, poput Dantea, Machiavellija, Petrarce ili Galileja, a tom popisu genijalnih likova možda

možemo dodati i Michelangela i Boccaccia. Bilo kako bilo, tek sam sada uočio znakove takvih povijesnih "prepravaka", a netko tko bi se tome posvetio, vjerojatno bi ih pronašao mnogo više.

U cijeloj priči o Firenzi, očito je najzanimljivija povijest Medicejaca, čudne obitelji koja se od bankarske uspjela pretvoriti u dominantnu tiraniju Firenzom tijekom brojnih stoljeća (a preko Katarine i nekih papa očito i cijelim svijetom). Tako primjerice priča o palači Pitti govori kako je drugi bankar, Pitti, želio sagraditi palaču koja će konkurirati sjaju Medicejaca, ali su troškovi Bruneleschijeve izgradnje (s tako pompoznom golemim gromadama kamenja) bili tako veliki da su Medicejci već u sljedećoj generaciji zbog Pittijevih dugova uspjeli lako doći u posjed tog golemog zdanja. Pročelje palače Pitti mnogima se ne sviđa upravo zbog te pseudo-egipatske pompoznosti, zbog tih golemih kamenova koji tvore blokove za izgradnju. Navodno je Bruneleschi prevideo samo dva kata, ali su ambiciozniji vlasnici dodali i treći. Bilo kako bilo, ta zgrada, i to pročelje koje je poslužilo kao uzor firentinskoj izgradnji i ukrašavanju, za razliku od mnogih drugih u Italiji, posebno recimo Sv. Petra u Rimu, nije napravljena "po mjeri čovjeka". Za razliku od Sv. Petra u Rimu, najveće crkve na svijetu, koja uklanja dojam o svojoj golemosti, palača Pitti upravo ističe grandioznost, i po tome će vjerojatno poslužiti kao uzor brojnim kraljevskim palačama, od Louvrea do Burbonske palače u Caserti.

Naš je cilj u palači Pitti bio vidjeti park Boboli. Kako je to bio prvi park na našem putovanju, jako mi se svidio. Michelinov vodič ne posvećuje mu mnogo pažnje, ali čini se da će u budućnosti turistički vodiči morati malo prevrednovati klasične vrijednosti, i ubaciti kao značajnija odredišta ona kojima je trenutno posvećena manja pažnja. Park Boboli, premda velik, naravno ne poput Versaillesa ili onoga iz Caserte, ima više "ljudske mjere" od palače čiji je on integralni dio. Grandioznost parka ističe se time što je na brdu, pa se šetač mora malo penjati i pomučiti da vidi sve važne dijelove. Poseban, gotovo skriveni dio, premda se nalazi uz sam lijevi bok ulaza palače, jesu tzv. pećine. Ta maniristička "fazona" bila je očito u modi, i služila je malom osvježanju za fizički manje zahtjevne vlasnike i posjetitelje palače. Kada je riječ o održavanju parka, kao i na brojnim drugim mjestima u Firenzi, čini mi se da bismo mnogo štošta moglo zamjeriti. Općenito, čini mi se da Firenza više nije živ grad poput Rima, Napulja ili Venezije. Nastao u tim kotlinama, koje inače nismo zamjećivali, Firenza je očito ostala pomalo po strani od raznih trgovačkih i

industrijskih tokova, i s vremenom će se to na njezinim fasadama sve više vidjeti. Njezin današnji izvor prihoda gotovo su isključivo turisti, i rijetki specijalisti za izradu raznih anakronih artikala poput starih instrumenata ili komada namještaja dostojni svakog poštovanja. To mrtvilo prikriva se brojnim turistima, ali izvježbanome oku nije teško utvrditi kako je po tome Firenza vrlo slična našem Dubrovniku. Od raznih galerija u palači Pitti posjetili smo izložbu stakla, porculana i keramike. Uz časne iznimke, poput suludoga manirističkog namještaja dopremljenog iz Augsburga, ili čudnih zemljopisnih sprava, ili gomile maloga nakita, u vodičima se obično ne spominje nijedan vredniji (za razliku od Rafaela s gornjega kata), ali je golemo bogatstvo vlasnika možda vidljivije po predmetima koje su upotrebljavali negoli po umjetničkim izlošcima kojima su se dičili. Nama se spontano postavilo pitanje: kako je to golemo bogatstvo završilo u rukama države? Zar nije bilo nasljednika (do dana današnjega) koji bi preuzeli barem te ukrasne i upotrebne dijelove? Odgovor možda ima veze s Napoleonom i njegovom vezom s Medicejskom obitelji, o čemu više govori priča o Medicejskoj vili u Rimu, negoli palača Pitti u Firenzi.

Što se tiče Brunelleschijeve kupole, u doglednoj budućnosti restauratori će imati velikih problema da je održe na životu. Već danas, pogledamo li je iznutra, vidimo čudne rupe na Vasarijevim freskama, tamo gdje one nekoć očito nisu postojale. Te rupe su u neko doba očito poslužile kako bi poduprle težinu kupole dodatnim drvenim gredama koje su se u njih umetale. Ali efekt tih rupa za Vasarijeve freske je vrlo drastičan. Možda upravo zbog njih, kao i zbog brojnih drugih napuklina, Vasarijeve freske nećete pronaći u vodičima ili popularnim prikazima Firenze, premda one to svakako zaslužuju. Oni koji nešto znaju o ikonologiji kršćanstva, uočiti će eksperiment sličan Michelangelovu postavljanju posljednjeg suda nad oltarni prostor Sikstinske kapele. Vasari je pokušao preslikati sve ikonološke elemente oslikavanja kršćanskih crkvi - na kupolu. Obično se u kupolama nalazi ili samo Krist Pantokrator (možda uz evanđeliste i apostole), ili pak Marija. Rjeđi su slučajevi kada se u kupolama prikazuju pojedine scene iz staroga ili novog zavjeta. Vasari je naprotiv u kupolu postavio ikonologiju posljednjega suda na pet razina. Zašto pet, a ne primjerice devet, čime bi odao počast Danteu, ne znam. U svakom slučaju ikonološki zanimljivo.

A inače, otkako sam saznao da je vanjska mramorna fasada nastala dosta kasnije, Duomo me nije posebno fascinirao. Kao ni Giottov zvonik. Giottov vraga! (još jedna kunst-historičarska laž za turiste). Općenito, čini se da su mnoge građevine pripisivane velikim umjetnicima koji s njima nisu imali gotovo baš nikakve veze. Možda sam pretjerano skeptičan, jer su u ta vremena svi umjetnici bili i slikari i kipari i arhitekti i što-sve-ne. Pa ipak, povezivati Giotta s Campanilleom čini mi se posve neprimjerenim.

Inače Ghilbertijeva vrata "raja" stvarno su sjajno djelo. Po prvi puta mogao sam im se približiti i uočiti razne oblike plastičnosti. Ali nažalost Ghilbertijevi glavni dijelovi tih južnih vrata nisu originali već kopije. Nema veze.

Barghello, osim što je sjajan izložbeni prostor (poput Duždeve palače u Dubrovniku) nije me posebno impresionirao izlošcima. Od Donatella sam puno očekivao, ali moja očekivanja nisu se pretvorila u fascinaciju. Michelangelo mi je već dosadan u svim varijantama. Majolike, tj. pečena glina s obojanim lakom, braće della Robia, isto nisu ostavile poseban dojam. Kao niti Cellini. Zapravo jedini pravi dojam ostavile su skulpture i reljefi Gianbologne, i to manje Merkur, a više reljefi.

Sada, na povratku, pri pregledavanju Jansonove *Povijesti umjetnosti*, shvatio sam da smo zaboravili crkvicu Or San Michele s Donatelom i Nanni di Bancrom. Znao sam da smo se zbog nečega kretali po jugozapadu Firenze, pa ipak nismo naišli na tu crkvicu. To će dakle ostati za sljedeći put.

San Gimignano i Siena

San Gimignano je u rasponu od našeg prvoga posjeta 1980. do danas postao nova turistička meka. Prilikom prvoga posjeta, imali smo dojam da doista dolazimo u romaničko, zabačeno selo. Ljudi su nosili namirnice na trg, tu-i-tamo bi prošao koji Innocenti, malo karakteristično talijansko prevozno sredstvo za robu ili smeće. Trg cisterne je bio živi trg. Danas je taj trg kao i cijeli grad turistička kulisa za prodaju više ili manje jeftinih suvenira, kao što je primjerice i Pueblo Espanol u Barceloni. Danas naravno u samome gradu nema prometa. Sva tri trga (Nomi, Duomo, Cisterna) nanovo su popločili, a mogao bih se zakleti da rastu i sasvim novi zvonici. Freske u crkvi nismo ponovno išli gledati. Ukratko, dojam iz San

Gimignana je bio bitno lošiji negoli prvi put, kada smo pješice dolazili iz kampa, i kada oko samoga grada nije bilo ničega osim vinograda. Tornjevi su se stvarno uzdizali nad toskanski pejzaž kao u srednjem vijeku. Danas oko grada raste novi grad, prepun autobusnih parkirališta i skupih dućana s keramikom i vinima. I to je to. Motali smo se ulicama, probali tri vrste lokalne bijele Vernacchie (od kojih nijedna nije bila vrijedna pamćenja), i nastavili put Siene.

Od Firenze do San Gimignana, i od San Gimignana do Siene, putnik može uživati u klasičnim toskanskim pejzažima. Šteta što sam većim dijelom ja vozio. Pejzaž – pejzaž, reći ćete, ali za Toskanu je krajolik integralni dio općeg dojma. U taj dojam o kulturnim vrijednostima moramo ubrojiti i sve one prehrambene i poljoprivredne slastice – ne samo Chianti (koji je općenito bitno precijenjen), već i sve vrste maslinovih ulja, acceta, voća, raznih umjetnički oblikovanih tjestenina, keramičkih predmeta za sve prilike i svrhe, sve one marinirane ludosti koje ne bih znao niti nabrojati. Sve to izvire iz toskanskog krajolika. I, u skladu s mojim sve jačim pretvaranjem u klasičnog turista, tu je ona klasična kič slika Toskane: žitorodno jarko žuto brdo, a na njemu, na ultraplavoj pozadini, red tamnozelenih pinija s narančastom hacijendom ili vilom u šumici.

U Sieni smo bili tek jedan dan: došli smo malo uživati na Piazza del Campo, i taj prizor je doista bez presedana valjda u cijeloj povijesti urbanizma. Navečer prvi dan kada smo stigli, bili su upaljeni reflektori nad Palazzo Pubblico koji su cijelo nebo osvijetlili prekrasnom ali neprirodno plavom bojom. Djeca su bježala gore dolje po trgu, a mi smo pola sata čekali na kavu koja nije stizala. Ali dojam je bio sjajan. U Palazzo Pubblico nismo ulazili, jer smo dobro znali za Lorenzettijevu "dobru" i "lošu" vlast, i bilo je samo pitanje hoćemo li kupiti Lorenzettijev poster ili poster Guidoriccia da Fogliano Simonea Martinija. Odlučio sam se za Guidoriccia, meni osobno jednu od najljepših freski u cijeloj povijesti umjetnosti. Ali zamislite, Dorling Kimberley naziva Guidoriccia "ubojicom-plaćenikom" (mercenary), a cijelu sliku opisuje ovako: "Na suprotnoj strani je freska (pripisana Simoneu Martiniju, ali je moguće da je kasnijega datuma) plaćenika Guidoriccia da Fogliano iz 1330. godine." Guidoriccio plaćenik? I to nije od Simonea Martinija? Užas. Užas. Ali to je sasvim moguće, jer osim onog detalja freske u Assisiju, svirača lutnje kojeg imamo na zidu od te davne 1980. i tog

Guidoriccia, Martini nikada nije naslikao ništa tako dobro. Ta skepsa prema autorstvu pogodila me kao i otkriće da Albinonijev Adaggio nije Albinonijev.

Sijenska katedrala je doista golema. U baptisteriju sam vidio par detalja na križnorebrastom svodu koji su mi se jako dopali (primjerice Ivana Krstitelja koji pokrštava: Krstitelj je prikazan cijelim tijelom, a iz vode – zlatne boje – izviru samo glave i jedno drvo; taj je gotički slikar očito imao još romanički mentalitet), ali sama krstionica i reljefi Donatella, della Quercie i Ghilbertija nisu me se posebno dojmili. No vrijedi vidjeti.

I premda nema neko obilje turističkih siteova, Siena je nevjerojatno lijep grad. Ta boja cigle, koloristička monotonija fasada (uz iznimku katedrale), uz raznovrsnost kontura zgrada na horizontu daje dojam smirenosti i ugone koja više ne postoji na brojnim mjestima u svijetu.

Bomarzo, Villa Lante i Caprarola

Put nas je dalje vodio preko Umbrije u Lazio, s obećanjem samima sebi da ćemo na povratku posjetiti još toskanske gradove Montepulciano i Arezzo, - do tri dvorca-parka u okolici Rima kako tvrde vodiči, premda je točnije reći u okolici Viterba: Park Bomarzo, Villu Lante u Bagnaia i Villu Farnesina u Capraroli. Ludi maniristički park Bomarzo sigurno će svidjeti djeci, i tako je i bilo. Kako ne bismo pokvarili stari dojam, znajući da je riječ o dosjetkama jednog starog plemića (a i da uštedimo koji novčić), mi smo ovaj put Bomarzo preskočili. Dora i Helena zadržale su se u parku vrlo dugo, i ja sam se već zabrinuo, premda briga, usred te pustoši, nije bila na mjestu.

Put od Bomarzoa do Bagnaie prema Viterbu je prosječni seoski put po čudnim šumama i brdašcima navodno vulkanskoga podrijetla. Bagnaia je mali gradić na nekoj planinskoj stijeni, i usred te planinske visoravni južno od grada smještena je Villa Lante, "Vignolino remek-djelo" kako piše Dorling Kimberley, i bivši dvorac kardinala Gambare. Izuzevši pet-šest čuvara, bili smo sami u parku i dvorcu. Sam dvorac, bez obzira na lijepe ali neambiciozne freske, nije vrijedan spomena, osim kao prekrasna kulisa u parku. U neka bolja vremena, ili s više turista, u bazenima parka bilo bi vjerojatno više vode. Vodokoci bi svi radili. Ali bez obzira na manju količinu vode (koju smo primijetili i na fontani di Trevi u Rimu) što je

možda posljedica goleme suše u Italiji kao i kod nas, i bez obzira što je centralni dio parka s jezerom i skulpturama na sredini bio nedostupan, dojam o cijeloj vili je bio prekrasan. Park ima barem četiri razine. Na gornjoj je maniristička "cave", pećina u kojoj je kao i obično sklonjen izvor vode. Na obje strane te najviše razine nalaze se dvije manirističke prostorije koje su nekoć služile poput današnjih sjenica u običnim parkovima. Voda se iz tog velikog izvora podvodno slijeva prema žljebu kanaliću s delfinima i prvom velikom bazenu s Vignolinim skulpturama poluležećih Neptuna. Šetalac se spušta uz park i živicu, tragom vode po promenadi do prve terase. Voda iz kanalića spušta se i uz rukohvat i izravno, preko vodoskoka do tog prvog velikog bazena. Iz tog velikog bazena voda se dalje spušta sistemom zatvorenih posuda do drugog, očito kasnije izgrađenog geometrijskog bazena. Mi se naravno još uvijek nalazimo sjenovitom parku, ali nas voda uvijek privlači prema centru. Ta voda i sjena drveća u toj vrućoj klimi stvaraju poseban dojam: na tom bismo mjestu mogli zauvijek živjeti. Nadalje dolazimo do druge terase koja se barokno spušta prema istoku i zapadu, i tu je novi bazen. Ali na toj doljnoj, trećoj terasi, najljepši dio su dvije niše napravljene iz tog promenadnog sklopa. U njima su goleme keramičke posude s drvećem (ili možda prazne? ne sjećam se). I opet mali povrtnjak, sad već tik uz dva nepovezana kraka dvorca. Uz jedan od tih krakova spuštamo se prema ulazu u dvorac, i prema parku živica i tom središnjem, nama nedostupnom jezeru. Ornamentalnost živice ravna je onoj u dvorcu Villandry na rijeci Loire. I potom, sad već malo pored tog spusta, zapadnije, dostupno svima, nalazi se još jedan veliki bazen s desetak ženskih skulptura i vodoskocima.

Da, to je čar tih manirističkih vila. Tu bi se moglo ostati živjeti. Krakovi dvorca su razmjerno mali, začuđujuće mali (i po tome podsjećaju na Palladiove vile), unatoč dojmu o veličini. I cijelo vrijeme toga spuštanja po terasama uz vodu, vidik prema ravninama Lazia i samome mjestu, fiksiraju nam ti krakovi dvorca – kao da kadriraju sliku koju treba gledati. Ali nije samo ljepota, hlad, voda i sklad terasa ono što nas fascinira. Ono što nas možda ponajviše fascinira jest dostupnost. Kada bismo imali malo više novca, ali ne puno, puno više, nego samo malo više, možda bismo mogli i sami napraviti nešto po uzoru na Villu Lante. Za gotovo sva ostala djela tradicije, urbanistička ili druga, za to ne bi bilo niti mogućnosti niti potrebe.

Napustili smo Bagnaiu i zbog straha od loše ceste preko planine, odlučili se slijediti put prema Viterbu kako bismo stigli u Caprarolu. Slike vile Farnesine, točnije parka te vile, koje smo vidjeli prije puta u sjajnoj knjizi o rimskim ljetnikovcima, bile su isto tako fascinantne kao i iz vile Lante. Nažalost nije bilo nikakve šanse da uđemo u park, pa smo se morali zadovoljiti samo pročeljem i ulazom u tu čudnu peterokutnu vilu odnosno palaču. Kako je vrh peterokutne palače usmjeren prema sjeveru, a cijeli park je opasan visokim zidovima, iz slika nismo mogli dokučiti gdje se točno nalazi onaj najljepši dio parka, s dva ukrašena "jarbola" koji omeđuju pogled prema vili iz šume. Slična se priča ponovila nekoliko dana kasnije i s vilom Aldobrandini u Frascatiju, koja je još uvijek u privatnome vlasništvu. Tako da ćemo morati ostati na dojmovima s tih prekrasnih slika iz knjige. Caprarola je inače jedno malo zaspalo seoce u planinama iznad osamdesetak kilometara sjeverno od Rima. Mnogi turisti očito se dolaze okupati u obližnje vulkansko jezero Vico, ali samo mjesto takvim je turistima ostalo posve nedirnuto. Vili se prilazi vrlo strmom glavnom ulicom u seocu (gradu?), i tu se za razliku od sjevernjačkih i toskanskih gradova i sela već osjeća socijalni utjecaj juga. Da, sada smo već na jugu Italije: ljudi sjede i rade izvan svojih kuća, na cesti, razgovaraju, jedu – kakve li suprotnosti prema sjevernjačkom načinu života. Čak i na pročelju same vile, kao i na samom ulazu, bilo je pet do deset ljudi koji nisu radili ama baš ništa, izuzevši razgovore. Na taj su način pokazivali da je ta golema vila zapravo "njihova", pa me cijeli prizor podsjetio na jednu karikaturu iz nekog francuskog časopisa: na prvoj slici, pod kojom piše diktatura, na tronu sjedi kralj, a na drugoj, ispod koje piše diktatura proletarijata, po tom istom tronu penje se desetak različitih figura. Vila je doista bila njihova, jer osim njih u bližoj i daljnjoj okolini, osim dva besposlena čuvara, nije bilo žive duše.

Rim

Za mene je Rim oduvijek bio najljepši grad na svijetu. Bogatstvo i životnost, kultura i klima, svi ostaci tradicije uz prekrasnu vegetaciju na rubovima grada kao i u brojnim parkovima... nikada nisu našli svojeg premca. Ali ovaj put izabrali smo, kao što sam rekao, klasičnu turu po Rimu, i time pomalo ograničili mogućnost sticanja novih dojmova. Već prvoga dana pješice smo prošli golemi put: od Circo Massimo, prema Bocca della Verita, Vestinog hrama, malo uz Tiber prema starome mostu i otočiću, potom uz Marcellovo kazalište prema Campidoglio. S

Campidoglio smo se spustili prema Forumu i prema Koloseumu, a potom se vratili prema Trajanovim tržnicama, ili točnije uzbrdo prema Quirinalu, pa nizbrdo prema Fontani di Trevi. Potom smo krenuli u smjeru Piazza di Spagna. Od Piazza Spagna krenuli smo zapadno preko korza do Augustovog mauzoleja (Ara Paxis se još uvijek renovira) a potom smo krenuli prema jugu, pravcem korza u smjeru Pantheonu i Piazza Navone. Pantheon i Piazza Navonu obišli smo i sljedeći dan. U Pantheonu smo doživjeli rijetku priliku da vidimo kako kiša lijeva kroz otvor kupole, i bilo je baš lijepo čekati da pljusak stane. Na Navoni nije bilo onoliko ljudi koliko smo očekivali (jer je tako bilo pred 23 godine). Cijeli taj mimohod bio je doista nalik na Praznik u Rimu, s tom razlikom što smo mi išli pješice i to u četvoro. Meni Forum nije mnogo značio, premda prošli put uopće nismo mogli ući unutra. Ali Dora je, nedavno pročitavši *Ja, Klaudije*, bila puna dojmova i svaki od careva koji su se spominjali kao graditelji, inicijatori, vlasnici, pobjednici i sl. za nju je imao neki smisao. Ona je to znala smjestiti u vrijeme i prostor, i vjerujem da je mogla čak razlučiti i vremenske dijelove izgradnje zgrada na Forumu. Ali, istini za volju, osim dijela Vestalskoga hrama koji se trenutno renovira, treba doista puno mašte da se od ostataka Foruma rekonstruira slika iz National Geographica kako je to izgledalo u doba Nerona ili Trajana. Morao sam iskreno priznao da mi o rimskome razdoblju više govori *Gladijator* negoli Colosseum, a da mi o načinu života Rimljana na prijelazu tisućljeća, plus-minus dvjesto godina, više govori Trimalhionova gozba ili Fellinijev Satirikon, negoli svi kameni ostaci Karakalinih termi zajedno. I taj jadni dojam nije me nažalost napuštao sve do kraja putovanja; nije se promijenio niti nakon Pompeja, a u Paestumu se još samo pojačao.

S kršćanstvom je nešto drukčije. Premda je naša civilizacija, spreman sam položiti ruku u vatru, nalik na rimsku, kršćanska civilizacija, premda nisam vjernik, govori mi daleko više. Shvaćam ikonologiju kršćanstva. Kome se mole, zašto se mole, kamo se okreću u crkvi, kojim detaljima treba posvetiti pozornost. Znam simbole svetaca (više-manje) i prepoznajem golubice, jelenove, lozu, i ostale simbole. U stvari, upravo je St. Clemente, ranokršćanska bazilika na istočnoj strani Koloseuma, ovoga puta bio moj najveći doživljaj u Rimu. Mozaici u apsidi nalik su onima iz Appolinaireu u Raveni. Kapelica sv. Katarine u istoj crkvi i njezine gotičke freske bile su lijepe. A kada smo još zavirili u doljnji sloj, otkopan tek u oko 1900. jer je dotada bio pod vodom, koji je skrivao pristojno sačuvani hram boga Mitre, doživljaj je bio sjajan. To je ono što

se traži u Rimu: nešto vidljivo, i nešto duboko skriveno, što tek treba otkriti, poput "podruma Vatikana" ili nekih još neotkrivenih katakombi. "A must-see", kako bi rekli današnji filmski kritičari. Tako bi trebalo istraživati Rim.

Ali ni s tim identificiranjem i blazinom tradicije ne treba pretjerivati. Premda sam prije putovanja žarko želio vidjeti obnovljenu Sikstinsku kapelu, mislim da mi je već bilo jasno da tamo neću otkriti ništa što već nisam znao. Je li oltarni prostor Sikstinske kapele doista nekoga zastrašio, kao što je navodno namjeravao? Svojim studentima često spominjem upravo taj primjer posljednjega suda kao sraz kulturno-ikonoloških normi, ali stvarno: jesu li te freske nekoga doista strašile? To pitanje postavljam kako bih istaknuo sumnju u to koliko nam je kršćanska tradicija bliska. Jesu li na te kršćane 16. i svih kasnijih stoljeća te freske djelovale kao na nas danas horror filmovi Vesa Cravena? Jesu li kršćani, uključujući i pape Borgije doista vjerovali u posljednji sud i iskupljenje, ili poput nas shvaćaju kršćanstvo ritualizirano, po receptu: "tako se to oduvijek radilo, pa je red da tako radimo i mi"? I to ne vrijedi samo za postrenesanski svijet, jer već kod Dantea nalazimo ono "Inocentije, ukopa l' se i ti". A što je sa svim onim renesansno-manirističko-baroknim Venerama, Gorgonama, Sibilama, Herkulima – uopće ne shvaćam što je tim naraštajima značila grčka mitologija, kako su u njoj, paralelno uz kršćansku ikonologiju, slikari nalazili inspiraciju, a gledatelji izvor ganuća. Jesu li promatrači Rafaelovih ili Caravaggiovih slika, Donatellovih Davida ili Cellinijevih Tezeja u njima nalazili tek formalistički izvor ljepote, poput nas (eventualno), ili su te prizore doživljavali i zbog njihova sadržaja? Jesu li ti štafelaji i freske i skulpture bili poput naših doživljaja s kino predstava, ili su već i za te starije naraštaje one bile oznaka luksuza koja se promatra "detached", bez posebnog emocionalnog uživljanja u sadržaj? Isuviše često smo spremni misliti kako su svi promatrači slika u kojima danas uživamo bili isto tako "odmaknuti", esteticistički orijentirani poput nas. Ali u to se mora posumnjati. Za njih mora da su ti prizori imali i neku sadržajnu a ne samo formalno-estetičku vrijednost. Sikstinska kapela možda je za to najbolji probni kamen. Michelangelo štošta želi ispričati. Njegovi su likovi namjerno ružni (to znamo, jer znamo da je mogao i drukčije), namjerno namrgođeni, namjerno umjetno iskrivljeni, namjerno sakati... Nama je danas baš posve svejedno što njegova Zora (u Medicejskoj kapeli) ima tako odvratno ružne grudi, ili što njegova Eva s raznih prizora na stropu Sikstinske kapele ne bi mogla proći pod "žensko".

Nama to može biti "baš fora". I shvaćamo da su eksperimenti s pokretima tijela bili upravo to: umjetnički eksperimenti s vizuelnom imaginacijom stvarnih tijela. Ali čisto sumnjam da su ondašnji promatrači, njegovi mecene i vlasnici, o tome sudili baš na isti takav način, odmaknuti od sadržaja prikaza. Naime, ako jesu, onda je i to što zovemo kršćanskom tradicijom jedna vrsta laži, ako ne i odvratna laž. To pretpostavlja izuzetnu stopu čak i estetskoga licemjerja (a o etičkome da i ne govorimo), prema kojemu jedno govorimo i radimo, a u posve nešto drugo vjerujemo. U stvari, to pretpostavlja da ni ondašnji kršćani nisu bili baš ništa veći vjernici od nas, a u to mislim da treba posumnjati. Stoga, još jednom: možemo li rekonstruirati dojmove ondašnjih kršćana pri susretu s Michelangelovim posljednjim sudom? Moj je odgovor: ne možemo.

Sve je to jedno hermeneutičko pitanje u koje sada ne bih više ulazio. Ali, ako je moje nagađanje točno, onda sva ta naša hodočašća u Rim, u Italiju, znak nesvjesne potrebe za pripadanjem jednoj kulturi koje više nema. I upravo su zato "hodočašća".

Sljedećega dana napravili smo izlet u Tivoli i pogledali Hadrijanovu vilu i vilu d'Este. Premda je meni prethodni posjet Hadrijanovoj vili bio vrlo drag, a prizor uz Canopus, uz jezerce s kolonadama jedan od najljepših mjesta na svijetu, ovaj puta mi se činilo kako se arheološka praksa da se gledatelju ostavi na volju i na znanje hoće li sam uspjeti rekonstruirati kako je to nekoć izgledalo – potpuno besmislena. I za Hadrijanovu vilu, kao i za Pompeje, trebalo bi gledateljima prethodno prikazati neki video kojim bi se prikazala vila kako je izgledala u njegovo vrijeme. A park vile d'Este definitivno je najljepši na svijetu, i taj se dojam nije promijenio od prethodnoga posjeta.

Caserta i Flegrejska polja

Neki stari vodič po Italiji na njemačkom s nemaštovitim naslovom "Reise nach Italien", opisivao je zaleđe Napulja kao najljepšu stvar na svijetu, prepunu predivnih iznenađenja. Ja sam povjerovao u to, tako da smo Napuljskome zaljevu, od sjevernoga dijela zaljeva, tzv. Flegrejskih polja, preko Caprija i amalfitanske rivijere posvetili najviše vremena.

Na putu iz Rima stali smo u Frascatiju kako bismo vidjeli vilu Aldobrandini, ali je nismo uspjeli posjetiti jer je u privatnome posjedu. Bili smo ambiciozni i zavirivali kroz sve rupe u visokim zidovima. Kroz te rupe primjerice mogli smo vidjeti da je na platou ispod vile parkirano nekoliko privatnih teretnih vozila uključujući i malog Innocentija, što je govorilo o tome da obitelj vlasnika ima poduzetničke sklonosti, premda bi možda bilo primjerenije da zarađuje od turista a ne od prevoznitva. Postojalo je samo jedno mjesto u gradu s kojeg se moglo vidjeti pročelje vile, ali taj vidik zasigurno nije ono po čemu tu vilu treba pamtiti. Tu stranputicu na našem putovanju nismo mogli ispraviti niti na povratku, jer je u vodiču pisalo, kako smo naknadno ustanovili, da za ulazak u vilu na neke privilegirane dane treba još i posebno dopuštenje turističkoga ureda Frascatija. Naši dojmovi će se stoga morati zadovoljiti s lijepim slikama iz knjige o rimskim vilama.

Druga postaja na putu do Napulja bila je Caserta. Na avionskoj slici iz spomenutog njemačkog vodiča dvorac Burbonske dinastije iz 17. ili 18. stoljeća izgledao je stvarno impresivno. Dvorac i park po svojoj veličini doista i jesu impresivni. Na ulazu se odmah kupuje i karta za autobus koji vozi po parku. Smiješno iznenađenje sastojalo se u tome da po tom kraljevskom parku, i to po glavnom prospektu, vozi obična gradska autobusna linija, u koju ljudi ulaze kao da se voze od Frankopanske do Save. Posljednja stanica, na kojoj se putnici iskrcavaju jest glavni, umjetni vodopad koji puni bazene parka svježom vodom. Kako bismo doživjeli barem nešto od dvorca i parka, odlučili smo nizbrdo prošetati parkom. Premda je park lijep, posebno njegov vodeni dio, jer za razliku od Versaillesa, s kojim se dvorac u Caserti može uspoređivati veličinom, u kojem se pazi na estetsku obradu vegetacije, u Caserti je priroda više-manje prepuštena stihiji, tako da turisti mogu samo naslućivati da se nekoć drveće podrezivalo kako bi isticalo vidik nizbrdo prema dvorcu, odnosno beskrajni pravac tijeka vodenih bazena. Dvorcu je nekoć pripadao i prednji, ovalni dio ophoda za služinčad i konje, ali te su zgrade danas u posjedu vojske ili nekih lokalnih upravnih tijela. Između dvorca i toga ophoda koji je nekoć činio integralni dio golemoga kompleksa nalazi se glavna ulica u Caserti po kojoj jure automobili. A prospekt prema jugozapadu, na strani ophoda, s druge strane parka, zatvoren je željezničkom postajom. Ne možemo rekonstruirati kuda se dalje protezao taj vidik prema jugu. Iza željezničke pruge danas su industrijske četvrti ili nešto slično. Sam dvorac nema nikakve gracioznosti, pa bi slučajni namjernik mogao pomisliti da je

riječ naprosto o jednoj golemoj upravnoj zgradurini kakve su nastajale u 19. stoljeću po velegradovima. Fasada je također nezanimljiva. Jedina "znamenitost" je jedno barokno stepenište.

Sunce je zapržilo. Bilo je oko dva sata, i sada je stvarno bilo jasno da smo na jugu. Mora još dugo nije bilo na vidiku. Naše sljedeće odredište bili su Cuma i Pozzuoli, glavna mjesta Flegrejskih polja na sjeveru napuljskoga zaljeva. Nakon izlaska s auto-puta, još smo dugo lutali jer nismo imali detaljnu kartu toga područja. Promet je bio čista katastrofa. Činilo se da se masa Napolitanaca i Napolitanki vraća s kupanja. Ali gdje je more? Tada još nismo znali da će nas takav prometni kolaps pratiti tijekom cijeloga boravka u okolici, a pogotovo u samome Napulju. Brysonov opis talijanskih vozača čisti je eufemizam s obzirom na stvarno stanje stvari u Napulju, u kojem bi se prema karti činilo da ima najbolje izgrađeni sustav cesta od svih europskih metropola. Premda mislim da sam dobar vozač, posumnjao sam u svoje vozačke sposobnosti pri promatranju ponašanja Napolitanaca u vožnji: brojne Vespe jure s desna i lijeva, uzimaju prednost, ubacuju se u najmanju rupu među vozilima... Ali sve je to još bila sitnica u usporedbi s vještinom autobusnih vozača na Capriju, kako smo kasnije vidjeli, koji su uspijevali na svim mjestima maksimalno tri metra širokih cesta po otoku mimoilaziti druge autobuse, kamione, tegljače i ostala vozila. Pri jednoj stanci u toj prometnoj zbrci ustanovili smo kako se nalazimo upravo ispred arheološkog nalazišta grčkoga grada Cumae, koji je danas zasigurno najpoznatiji po sjedištu rimske proročice Sibile. Atmosfera u samome nalazištu bila je vrlo familijarna. Na ulazu se prodavačica karata socijalizirala s nekim starcima koji su ispred ulaza prodavali suvenire. Na ulazu u Sibiline tunele četiri-pet radnika kartalo je briškulu ili trešete. Osim njih bili smo gotovo potpuno sami. Kako bi dokazali da njihova prisutnost u nalazištu ima nekog smisla, jedan je radnik počeo polijevati vodu po prašini, te je ubrzo napravio blatnu kaljužu ispred glavnih centara nalazišta. Panoi ispred kamenih ostataka bili su vrlo detaljni, i u stvari isuviše detaljni za normalno razumijevanje onoga što se nalazilo pred nama. Bili su pisani na vrlo lošem engleskome. Unatoč tome, činilo nam se da nikakva količina objašnjenja ne može rekonstruirati tko je živio u Cumi, zašto je to bilo središte proročice, što su radili ti ljudi, razni Grci i Rimljani tijekom niza stoljeća, zašto su se kopale katakombe i "spilje". Središte nalazišta, Sibilino proročište, sastoji se od jednog tunela kroz koji na nekoliko mjesta proviruje svjetlost. Tunel je pun nekih ptičurina, neosvijetljen, prljav i prašnjav, tako da posjetitelj

bez posebnih znanstvenih sklonosti nema potrebu ostajati dulje u njemu. Ionako gotovo ništa nije jasno: niti gdje je bila ta Sibila, niti kuda su ulazili njezini klijenti. Samo se zna da je nekoć ovdje bilo dosta vulkanskih "djelovanja", i da je moguće da su Sibila i razni drugi proroci padali u trans od odvratnoga plina i smrada koji smo još istoga dana imali prilike osjetiti u Pozzuolima. Iznad tih spilja nalaze se ostaci grčkih hramova, a da je tome tako moramo vjerovati na riječ vodičima ili lokalnim mitomanima. Ali jedno je sigurno: s vrha te planine puca krasan vidik na zaljev Pozzuoli, otoke Procidu i Ischui, i na ravnice uz more prema sjeveru, koja iz nekog razloga nije pretvorena u turističku plažu. Knjiga o Flegrejskim poljima (Giorgia Giubellija) koju smo nabavili, gotovo isključivo govori o vulkanskoj geologiji, niskim upalim kraterima, kalderama, lakustrinskim bazenima itd. Iz nje smo saznali na pr. da se "između drugog stoljeća pr. n. e. i 11. stoljeća n. e. obalna linija spustila za 12 metara, da se do kraja 17. stoljeća povisila za 8 metara, te da je nakon toga pala za 5 metara i dosegla današnju razinu." (Kasnije sam čitao Forteyevu knjigu *Zemlja*, pa mi je cijela priča s napolitanskom geologijom postala bitno jasnija). Da, vidik s vrha Cume prema moru bio je lijep, ali tada još nismo znali da će nas socijalni, arhitektonski i urbanistički kaos koji smo primjećivali pri pogledu na kopno pratiti sve do izlaska iz Salerno prema Paestumu. Nakon obećanja samima sebi da ćemo o Cumi na Internetu pogledati sve što se može, jer se iz pruženih ostataka ne može rekonstruirati gotovo ništa, krenuli smo prema moru, prema Baiji u potrazi za nekom plažom. Tu su tek počela prava iznenađenja. Na detaljnijoj karti Flegrejskih polja od Cume do Baije vodi barem pet-šest cesta. Neke od njih prolaze uz Jezera poput Lago D'Averno, Lago Fusaro i Lago Maremorto, ali goleme planine smeća uz cestu prema Bacoliju upućivale su na zaključak da nikome ne pada napamet da se kupa u tim jezerima. Mislim da nikada u životu nisam vidio takvu prljavštinu i takav nemar prema ljudskim otpacima. Zeleni (Michelin) vodič kako je Lago d'Averno Virgilije smatrao ulazom u podzemni svijet. "To je tamno jezero u krateru, tiho i obavijenom atmosferom misterije koja je u antičko doba morala biti još i intenzivnija kada su se ptice koje su ga nadlijetale gušile od plinova." Ne znam kako je bilo nekoć, ali mi smo imali dojam da se danas ptice, ako ih još uopće ima, guše od smrada i prljavštine, a ne od podzemnih isparavanja. Sada nas više nije čudilo kako su glavni putevi kuge u srednjem vijeku uvijek išli iz Napulja. Taj potencijalno predivni pejzaž postao je leglo ljudskoga smeća kojemu nesumnjivo nema ravna nigdje u Europi, i nikome, činilo se, ne pada na pamet da nešto učini po tom pitanju. Ili je razlog za takva brda

smeća možda "samo" štrajk smetlara? Sumnjam. Kada smo konačno stigli na obalu Pozzuolskog zaljeva, prizor je bio sličan: tankeri su se miješali s tegljačima koji su se zaustavljali na obali da prihvate teret iz obližnjih kamenoloma. Tračnice vozila tih kamenoloma završavale su na umjetnim dokovima daleko u moru. Uz samo more prolazila je cijelim tijekom strme obale željeznička pruga, pa je vidik prema moru uvijek ispresijecan žicama i stupovima željezničkih linija. A na brdu – vjerojatno jedine prave favele u Europi. Kud god da smo se okrenuli, od Bacolija prema Napulju, kuće – jedne na drugima, jedne iznad drugih. Na jednoj litici usred tih južnoameričkih četvrtastih kuća bez krova nalazio se i Aragonski kaštel. Bilo bi to fascinantno, i moglo bi podsjećati na Monte Carlo, kada se u taj geološki kaos ne bi uplitao i onaj pravi socijalni i urbanistički.

Konačno smo uspjeli naći parkiralište uz prugu, i preko "nadhodnika" prijeći na pješćanu obalu. Ta plaža može se najbolje opisati slikom iz Alana Forda kao "plaža za siromašne", u kojoj se nepregledna masa muških i ženskih mješina i dječurlije muva, dere, jede polupripremljenu hranu iz vrećica i sl. Ali, zanemarimo li kamenolome, tegljače i tankere u daljini, te masu ljudi od koje nas je bio strah, pogled prema Capo Misenu mogao je biti lijep.

Odsjeli smo u kampu Solfatara u Pozzuoliju. Bio je to najskuplji kamp na cijelome putu, uz najlošije sanitarije. Večera za koju smo smatrali da smo je zaslužili bila je grozna: obitelj koja je vodila restoran nije mogla pohvatati konce, pa smo satima čekali na jelo, koje je bilo loše, kao i vino koje su poslužili. Skupoću kampa treba zahvaliti vjerojatno činjenici što se kamp nalazi u samom vulkanskom središtu Solfatara, jednom od rijetkih još aktivnih vulkanskih središta Europe. Meni, za razliku od Dore, te razne finese kemijskih bljuvotina koje je rigao Solfatara znanstveno gledano nisu puno značile. Tijekom noći, svakih recimo sat vremena, polusneni smo se budili mirišući sumporni "prdež" obližnjeg vulkana. Ali sutradan ujutro, kada smo se prošetali od kampa do samog vulkana, bio je to prizor koji je vrijedilo vidjeti. Kada na vrhovima brda ne bi stajale neke kuće, zaravan i padina koja stalno riga sumpornu paru, bili su najbliža kopija onoga kako treba zamisliti daleke planete. Na toj zaravni, na strani požutjeloga brda, stajala je neka kamena zgrada s dva ulaza, u koji su ambiciozniji ulazili kako bi se duže vrijeme parili na tom smradu, jer su te pare navodno jako dobre za razne oblike respiratornih, kožnih i što je za

Napolitance osobito važno - spolnih bolesti. To je bilo pravo mjesto da se nasmijemo Oscar Wildeovom "Sonetu o Italiji" koji je Zeleni vodič posve ozbiljno tiskao kao motto: "Stigoh na Alpe: duša u meni gorjela je na spomen tvoga imena: Italija, moja Italija: I kada sam se spustio iz srca planina i vidio zemlju za kojom je moj život čeznuo – nasmijao sam se kao netko tko je svoju nagradu i zaslužio".

Nakon Pozzuolija imali smo najbolju namjeru smjestiti se odmah u Pompejima, ali kada je već usput, zašto ne bismo sišli u Napulj? Napulj je dokazao da favele iz Baije i Bacolija nisu nikakva iznimka nego pravilo urbanizma ovdašnjega kraja. Mislim da nitko više ne može zamisliti kako to da je upravo Napulj još prije sto-dvjesto godina bio najveći i najpoželjniji grad na svijetu. Tračak modernosti kojim se današnji Napolitanci diče je razmjerno lijepi pasaž, galerija Umberta prvoga, nedaleko od Castel Nuova, pred kojim se turisti poput nas rado slikaju, zbog pitoresknog spoja utvrde i gotičko-renesansne crkve. Ali glavna arterija napuljskog života očito je Via Toledo, ili Via Roma, na kojoj bezbroj crnaca prodaje pokradene torbe, piratske CD, remenje, marame i sličnu bižuteriju, u stalnome strahu pred carabinieri. Policajci ovdje očito imaju simboličnu funkciju – kada se negdje na vidiku pojavi plava kapica, ulicom zagrmi fijuk, kojim prodavači dojavljaju da je vrijeme za sklanjanje u obližnje ulice španjolske četvrti. I tako se ulični prizor mijenja iz minute u minutu. A sama španjolska četvrt je također nešto što treba vidjeti, i što smo unatoč neprimjerenosti, djeci željeli pokazati: Evo, i usred te "Europe" postoje dijelovi kojih bi se posramio svaki zakutak istočne Europe. Na Doru je ta četvrt (i uopće Napulj) ostavio jak dojam koji je poticao njezin i naš patriotizam. Sva ta vreva, gužva, moving, i urbanistička prenapučenost dijelom su podsjećali na Split i Splitski zaljev, ali analognu količinu prljavštine nismo mogli zamisliti u Dalmaciji.

Napuljski zaljev i Sorentski poluotok (nastavak)

Popodne sljedećeg dana krenuli smo na Vezuv, i nakon uspona serpentinama "poljubili vrata": na petstotinjak metara od kratera dočekala su nas željezna vrata: zadnji posjet krateru je u 16.30. Znači, jedina mogućnost uspona prema vrhu je po najvećoj južnjačkoj vrućini. Trebamo li još jedanput kolabirati od žeđi? Je li to smisao posjeta južnotalijanskim turističkim siteovima? Na tom "ulazu", koji je opet bio južnoamerički prizor - neki obližnji seljaci dosjetili su se kako da opljačkaju ljude kojima

tu nije mjesto, nalaze se dvije improvizirane kućice u kojima se prodaju najjeftiniji suveniri. Ali kao da tim seljacima nije stalo niti do toga da to prodaju: užurbano su spremali te vulkančiće, razglednice, olovčiće... gotovo je, sorry. Postoji li neki seljački sindikat koji im to zabranjuje? Ili su ih unajmili neki južnotalijanski bossovi radi eksploatacije turista, ali ih ne plaćaju dovoljno da bi i pet minuta nakon zatvaranja ulaza još željeli ostati na vrhu brda? Objašnjava li to razmjere njihova "otuđenja"? Kuda se žure? Bilo kako bilo, isti smo put napravili još jednom sljedećeg jutra (ili je bilo već podne?). Da smo prirodnjaci, geolozi ili botaničari, vjerojatno bismo još i više uživali u pogledu na vulkanske stijene i raznovrsno bilje koje bi tada za nas imale svoje ime i prezime. Na ulazu prema usponu, neki djedice i bake dijele štapove, koje ćemo kasnije platiti. Ja sam se bojao kako ćemo izdržati uspon po vrućini, ali relativno jak vjetar na planini činio je život podnošljivim. Vrućina cijeloga podneblja stvarala je maglicu koja je prikrivala vidik prema zaljevu, prema Napulju, Pompejima i planinama prema Sorrentu. Za posjet Vezuvu, kao uostalom i Capriju, kolovoz očito nije najbolje vrijeme. Jer pravi užitak uspona na Vezuv jest upravo u prekrasnom vidiku koji puca na Flegrejska polja, Napulj, Pompeje, pa sve do Sorrenta ili čak Caprija. Cilj obilaska oko kratera jest navodno da se iz ptičje perspektive vide Pompeji, a na to upućuju putokazi: "Pogled na Pompeje". Ali tome se u tim vrućim ljetnim mjesecima može jedino vjerovati na riječ. Štoviše, palo mi je na pamet da je možda i bolje da vidljivost nije isuviše dobra, jer bi se tada vidjelo kakav su kaos moderni Talijani napravili od tog prekrasnog pejzaža. Tada bismo bolje vidjeli da onaj urbani kaos Flegrejskih polja nije samo endemski za to područje, već i za cijeli Napuljski zaljev. Tada bismo Pompeje, pogledom prema Torre Annunziata i Castellammare di Stabia pronašli usred lučkih kranova, tvornica, golemih supermarketa i sličnih artefakata 20. stoljeća. Kako lijepo izgledaju ta poznata imena na karti: razvedena obala obilježena čistom žutom bojom suočava se s prekrasnim svjetloplavim morem. Turistička mjesta obilježena su rijetkim točkicama ili zvjezdicama – što sve treba vidjeti. Čini se kao da svako mjesto stoji za sebe, "usamljeno i samo", sa tisućama godina tradicije. Ali stvarnost je bitno drukčija: nema odvojenih točkica i zvjezdica: cijeli je zaljev jedna urbana nebuloza u najgorem smislu riječi. Pogled s Vezuva odmiče nas od te stvarnosti, jer tamo na vrhu spoj lučkih kranova i Ville dei Misterii više nema previše smisla. I zato smo skloni sve to smatrati lijepim.

Kasnije istoga dana kupali smo se na još jednoj "plaži za siromašne", podno litice Monte Faitoa u Vico Equense. Po toj planini popeli smo se sljedećeg dana na putu prema Amalfiju.

Kada smo prošli put bili u Pompejima, sjećam se da smo bili gotovo sami. Ušli smo na jedan sporedan, istočni ulaz, i nadaleko nije bilo nikoga. Mogli smo rekonstruirati kako su živjeli očito siromašniji Rimljani u malim izbicama. Ovaj put ušli smo na glavni ulaz, i imali klasičnu turu: oko Foruma, vila nesretnog pjesnika, Macellum, vila Fauna, a potom prema Vili dei Misterii. Nekoliko glavnih vila u kojima bismo mogli vidjeti freske (poput vile Vettii) bilo je zatvoreno za javnost. Ja sam nekoliko puta zalutao nadajući se da postoji put i uz kasnije izgrađene zidine, kako bih skratio put do Ville dei Misterii. I Pompeji su još jedno hodočasničko mjesto u kojem se Europljani dolaze pokloniti "svojoj" kulturi: ali rekonstruirati način života na temelju ostataka meni je bilo nemoguće. Tek naknadno, na povratku, pogledali smo video kazetu s rekonstrukcijom nekoliko stvarno sjajnih vila, i dobili dojam kako je to moralo izgledati nekoć. Poanta toga videa nije samo u rekonstrukciji zgrada (što bi po sebi bilo sporedno), već u tome da se tek takvom rekonstrukcijom može steći dojam o stvarnom životu ljudi koji su živjeli u tim prostorima. Tek tada smo sigurni da su tamo živjeli ljudi poput nas (nešto bogatiji ili nešto siromašniji), ljudi koji su imali slične pojmove užitka i dužnosti, slična vjerovanja, koji su vrtove obrađivali poput današnjih, koji su se povlačili u svoje prostorije, čitali, kupali se, radili, svirali, dakle ljudi, a ne vanzemaljci koje je prekrpio pepeo i koji su nam u nasljeđe ostavili hrpu kamenja. Od Pompeja kakvi jesu, danas se stvarno može napraviti samo jedan posve umjetni cirkus, kakav doista i rade: kad padne noć, uz Vangelisovu glazbu, ostaci se umjetnim osvjetljenjima i vatrometom pretvaraju u artefakte koji su pali s neba, koje su stvorili neki čudni marsijanci ili astronauti, ili pak u kvadre koje današnji turisti, poput majmuna u Kubrickovoj Odiseji u svemiru, promatraju s fascinacijom. Jedinu vredniju ostatak su poznate freske iz Ville dei Misterii, ali i one su posve skrivene, u jednoj sobici na kraju grada, ograđene kako im se ne bismo mogli približiti, a ona jarko crvena boja pozadine koju poznajemo iz knjiga i reprodukcija pomalo je blijeda. Jedinu novi dojam bili su ornamenti kojim su uokvirene freske, a koji se obično ne reproduciraju u knjigama. Vrućina je nepodnošljiva. Na putu prema Villi dei Misterii turisti kolabiraju. Dojam o Kubrickovim majmunima ponavlja se još jednom: Kroz metalnu rešetku južnotalijanski poduzetnici, tj. njihova djeca, s one

strane ograde, za velik novac posve izmoždenim turistima prodaju najskuplju vodu na svijetu.

Sljedeći dan krenuli smo prema Sorrentskom poluotoku i Amalfitanskoj obali. Cestovna karta Italije nije nas pripremila za to što nas je čekalo. Činilo se da ćemo i do Amalfija i Positana stići autoputom prema Salernu. Ali i tu je stvarnost bitno drukčija: pompozna imena cesta poput S145 ili S269 ili S163 upućuju na to da je riječ o normalnim cestama. U stvari to su prošireni šumski putevi koji preko planine Faito (visoke poput Vezuva) spajaju Napulj ili Sorrento s najdivljijom obalom na svijetu – Amalfitanskom. Na toj obali, ako se to može nazvati obalom, a ne nizom strmih klisura i fjordova nalaze se prekrasna pitoreskna mjesta poput Ravello, Amalfija, Maiora, Minora, Atranija, Positana. Za posjet toj obali, kao i Capriju, namjericima svakako preporučujem brod, helikopter ili neko drugo prevozno sredstvo a ne automobil. Kada smo s Faita sišli u Maiore još uvijek nismo slutili da je prijelaz preko planine bio tek početak mučnih uspona i silazaka. Pretpostavljam da se u tom trokutu salernskog poluotoka mogu pronaći najdivnija čudesa, ali ako ih ima, mi smo ih isuviše brzo preskočili. Zaustavili smo se u Amalfiju, vrlo lijepom malom povjesnom gradiću. Ali ono što u krupnom planu izgleda predivno, u detalju ne mora biti tako. Katedrala u Amalfiju je "fake", kao i ona u Positanu, kao uostalom i ona na Capriju.

Amalfitanska obala i gradići u stjenjačkim usjecima mene su podsjetili na pojam iz sociologije i politike kojemu dotada nisam znao pravo značenje: "održivi razvoj" – "sustainable development". Naime, ta su mjesta napravljena za brodare, mornare, eventualno pješake – seljake koji su u brdima povrh mjesta imali vinograde i očito vrlo plodne vrtače. Ali ona definitivno nisu napravljena za masu automobiliziranih turista. Takve turiste, poput nas, ta mjesta guraju van, jer nema mjesta za parkiranje, niti ih igdje možemo zamisliti. Zapravo sam se i začudio kako nam je uspjelo zaustaviti se i provesti jedan sat u središtu. Još uvijek ne shvaćam otkuda su došli svi ti turisti i kako im je to uspjelo.

Premda ne treba sumnjati u značajnu povijest toga kraja, današnji urbani krajolik svih tih mjesta je "umjetan", ljepši iz ptičje negoli iz žablje perspektive. Pa ipak, nismo se mogli dovoljno načuditi hrabrosti svih tih generacija da grade i žive u tako divljem krajoliku. To strahopoštovanje prema prirodi najviše smo osjetili na kupanju u Praianu. Nakon gotovo

pol-satnog spuštanja s ceste do mora, (uspon natrag sigurno će biti katastrofa?) plaža se sastojala od uskog tjesnaca među stijenama. Za katastrofu bio bi dovoljan samo jedan veći odlomljeni kamen s visoke stijene. A da je takvih katastrofa bilo, ne moramo sumnjati, jer nam je pogled privlačio skup takvih odlomljenih stijena uz samu plažu. Na detaljnoj karti amalfitanske obale, putniče, pronađi simbole kupača: samo se na takvim mjestima usudi baciti u more. Ipak, unatoč svemu, tu žive ljudi, imaju neki svoj posao, nešto prodaju, lome, grade, nose... Već i za sam boravak na tome mjestu potrebna je hrabrost i upornost vrijedna divljenja. Kod nas bi tako divlji kraj već odavno bio posve napušten.

Prije Praiana, posjetili smo i Conca dei Marini, podmorsku pećinu nalik na onu Biševsku. Pećina, kao ni ona na Capriju, nije velika, (ja sam očekivao barem nešto nalik Postojnskoj) i turistički djelatnici su oko tih pećina napravili veliku buku. Bio bi dovoljan samo jedan pogled u nju, (jer nije veća od 100m²) i uživati u toj karakterističnoj azurno plavoj boji. Ali ne: potrebno je proći elaborirani proces ukrcavanja u čamac, pa onda pregled nekih stalagmita ili stalagtita koji su navodno nalik na prizor Isusova rođenja ili nešto tome slično. A Positano je doista pitoreskan i Dora i Helena su još jednom uživale u kupanju na pješčanoj plaži. Sustainable development... opet sam se pitao kako ljudima ovdje uspijeva sve održati na okupu, kako nema katastrofa nalik na one s analogne sjeverne strane Napulja, na Flegrejskim poljima. (Poslije, nakon razmišljanja o životu pod vulkanom, shvatio sam da za život u Amalfiju i okolici nije potrebna ništa veća hrabrost negoli na drugim mjestima uz Vezuv; ali da, hrabrost svih tih ljudi stvarno je vrijedno divljenja.)

Sorrento, sa sjeverne strane poluotoka, odnosno s južne strane Napuljskoga zaljeva, svojom "mondenošću" dijelom podsjeća na Opatiju, a to znači da je riječ o mjestu koje je *nekoć* bilo sjedište bogatijih, ali koje se već niz godina nije obnavljalo i koje s vremenom gubi na životnosti. Istina je međutim da se s terasa nad liticom može vidjeti jedan od najljepših zalazaka sunca. Uz kavu i sladoled, to smo i učinili.

Posjet Capriju bio je jedan od "mojih" ciljeva putovanja. Rajka i djeca bili su voljni preskočiti taj dio putovanja, ali ja sam inzistirao: da vidimo i to svjetsko čudo, kako bismo ovaj dio svijeta ubuduće mogli preskočiti, ili točnije, kako ne bismo osjećali "turističku krivicu" zbog neposjećivanja onoga što "treba" vidjeti. Nisam znao što treba očekivati: s jedne strane svi

koji su ikad bili na Capriju bili su isključivo puni hvale. S druge, mi uglavnom ne pripadamo turistima koje opčinjavaju lijepi krajolici ili vidici. Mene su Capriju privukle tri stvari: prvo poster koji sam dugo imao na raznim zidovima svojih soba – rekonstrukciju goleme Trajanove vile od koje se spuštao put prema strmoj obali. Danas znam da je ta slika lažna rekonstrukcija. Drugo, jedna Bunjinova priča koju još moram pronaći (Gospodin iz San Francisca?), o starom bračnom paru koji je ovdje htio umrijeti. Treće, jedna slika, koja mi je najviše ostala u sjećanju iz filma "Big Blue" penjača uz strme stepenice koje se, kao što to danas znam, zovu Kruppovim imenom. Nijedan od tih dojmova nisam uspio rekonstruirati. Kruppov uspon bio je primjerice zatvoren. Vila Jovis po svemu sudeći bila je nalik ostalim rimskim ostacima iz kojih se bez bujne mašte ili pomoći tehničkih pomagala za predočivanje negdašnjeg stanja stvari više ništa ne može rekonstruirati. A Capri je bio tako daleko od Bunjinove atmosfere umiranja koliko bilo koje mjesto na svijetu to može biti. Pa ipak je bilo lijepo. Najljepši je prizor bio vidik iz Vile S. Michele, dvorca izvjesnog švedskog doktora Axela Munthea u Anacapriju na Marinu Grande i prizor prema tri Faraglioni u Maloj Marini. Na brojnim mjestima na čitavom putovanju, ali posebno na Capriju, Baudrillardov pojam "simulakruma" poprmo je stvarno značenje. Premda je autentičnost "in the eye of the beholder", tj. u oku promatrača, ljudi žele ponoviti nešto što su već vidjeli na slikama. Tako stvarnost oponaša reprodukciju, a ne reprodukcija stvarnost. Najjači "simulakrum" doživio sam dakle pri pogledu na Marinu Grande s Anacaprija: zapravo mi se više svidjela razglednica s lavom koji kroz kružne lukove promatra nebesko plavetnilo. Trebalo je doći na to mjesto – a ipak je cijeli ili "pravi" dojam ostavila razglednica. Ali može se reći da je to moj problem: jer *ja* sam htio posjetiti Capri kako bih "provjerio" podudaraju li se slike koje sam imao o Capriju sa stvarnošću. A ispalo je da stvarnost gotovo uvijek oponaša nešto što smo prije imali "u osjetilima".

Ljudi na Capriju, a to možda vrijedi za sva turistička odredišta, ne stide se "boravka u simulacrumu", jer oni od njega žive. Posjet plavoj pećini bio je jedan takav prizor: pred ulazom su se sjatili razni veći i manji čamci s veslačima tko-zna-otkuda, koji kruže između većih brodova i mola, ubacuju četvoricu-petoricu u čamac, potom odlaze prema jednom većem brodu kako bi naplatili karte, (taj je brod poput neke mafijaške maltarine) a potom kroz sasvim maleni, niski prorez ulazimo u pećinu u kojoj se nalazi zrcalna tamna slika gužve izvana. Neki gondolijeri počinju pjevati

napolitanske pjesme, a ovaj naš, na sicilijanskom engleskome stalno pita "nice, heh?". A meni se po glavi stalno motao onaj njemački šlager *Fischer von Capri* s početka prošlog stoljeća:

Wenn bei Capri die rote Sonne im Meer versinkt,
Und vom Himmel die bleiche Sichel des Mondes blinkt,
Zieh die Fischer mit ihren Booten aufs Meer hinaus,
Und sie legen in weitem Bogen die Netze aus.
Nur die Sterne sie zeigen ihnen am Firmament
Ihrem Weg mit den Bildern, die jeder Fischer kennt.
Und von Boot zu Boot das alte Lied erklingt,
Hör von fern wie es singt:
Bella, bella, bella Marie,
Bleib mir treu, ich komm zurück morgen Früh,
Bella, bella, bella Marie,
Vergiß mich nie.

Wie der Lichterschein draußen auf dem Meer
Ruhelos und klein, was kann das sein
Was irrt so spät nachts umher?
Weißt Du was da fährt?
Was die Flut durchquert?
Ungezählte Fischer, deren Lied von fern man hört:

Wenn bei Capri die rote Sonne im Meer versinkt,
Und vom Himmel die bleiche Sichel des Mondes blinkt,
Zieh die Fischer mit ihren Booten aufs Meer hinaus,
Und sie legen in weitem Bogen die Netze aus.
Nur die Sterne sie zeigen ihnen am Firmament
Ihrem Weg mit den Bildern, die jeder Fischer kennt.
Und von Boot zu Boot das alte Lied erklingt,
Hör von fern wie es singt:
Bella, bella, bella Marie,
Bleib mir treu, ich komm zurück morgen Früh,
Bella, bella, bella Marie,
Vergiß mich nie.

Samo što na Capriju više nema ribara (svi pecaju ljudske duše), a od svih Marija koje se šeću onuda, koju izabrati?

Život na Capriju je remek djelo "održivoga razvoja". Stotine brodova i tisuće turista sjate se u Marinu Grande, potom se gužvaju u žičari do Caprija, potom se u jednoj maloj uličici, nalik na Radićevu, svrstavaju u razne autobuse, i otvaraju prostor za nove turiste koji pritječu iz Marine. Ali ni u jednom trenutku nemamo dojam, kao u brojnim velikim muzejima, da se nalazimo na nekoj pokretnoj traci, da nas vuku od slike do slike, a potom kao što je i red – izbacuju ponovno van na ulicu. Majstorstvo održavanja života (dopremanja hrane, pića, suvenira i ostalih potreština) za sve urođenike i te ptice-selice koje zovemo turistima na tako malome prostoru ne prestaje me fascinirati. Simbol toga su lokalni autobusi i njihovi majstori-vozači. Ceste na Capriju napravljene su za kola koja su nekoć valjda prevozila vino od brda do kuće. Danas se po tim ulicama širine tri metra voze autobusi, kamioni, kamioneti, taksiji američkoga stila – a mimoilaženje je postalo umjetnička ili znanstvena vještina kojoj se doista divim.

Nakon Caprija u sebi sam stvorio odluku da ću sljedećih godina preskočiti slična (a možda i sva) putovanja. Put od onih *prvih* putovanja, na kojima je i najmanji kapitel bio vrijedan divljenja, a svaki brod bazilike posebno umjetničko rješenje, do ovog gigantističkog simulakruma, bio je put progresivne degeneracije autentičnog doživljaja. Ili možda put otriježnjenja. Prva su putovanja bila "autentična" – imali smo dojam da nam je sve jasno, da znamo što su mislili umjetnici ili pak ljudi koji su živjeli s tim umjetničkim djelima. Ovo posljednje, za mene je bilo put Ent-fremdunga, u kojemu je sve ono autentično rimsko, grčko, srednjovjekovno ili renesansno postalo strano, nepoznato i nejasno. A možda je riječ i o promjeni samog turizma. Nekoć se još moglo ući u Louvre ili Uffizi, odsjediti pet-šest minuta pred Boticelijem ili nekim drugim remek djelom. San Gimignano je još bio obično selo. U Vatikanskom muzeju nije bilo strijelica koje su sve vodile u Sikstinsku kapelu. Prvi turisti na Capriju, Amalfiju ili Positanu možda su doista mogli doživjeti neko strahopoštovanje, neki autentični događaj, koji im je omogućavao da misle kako im ništa ljudsko nije strano, kako su svi ti Rimljani i Grci bili eto, samo naši prethodnici, s vrlo sličnim životima i namjerama. A možda postoje i kombinacije autentičnosti i razumijevanja. Možda je neke autentični doživljaj poticao da razmišljaju o "stranosti" onoga što vide, kao što je moguće, štoviše i tipično, da današnji turisti iz posve neautentičnog doživljaja zaključue kako su shvatili duh starine.

Paestum i povratak

Ako postoji neko mjesto koje najviše potiče na refleksije o tome kako su živjeli stari Grci (ili uostalom Rimljani), onda je to Paestum. Tako sam barem mislio prilikom prvoga posjeta. Ovaj sam se put predao: više ne razumijem apsolutno ništa. Istina, nalazište je i dalje predivno: ta kombinacija hramova i pinija, oleandara, praznoga prostora... Nekome, dragom Bogu, uspjelo je napraviti umjetničko djelo od kombinacije ostataka hramova i praznoga prostora, vegetacije i pozadinskog pejzaža italskih brda. Tu je u blizini naravno i more, ali na na samome nalazištu more ne čini dio dojma. Ali između ljepote nalazišta danas, i onoga kako je to nekoć izgledalo, "there is all the difference in the world", postoji nepremostiva razlika. Pogledamo li francuske rekonstrukcije nalaza (koje se prodaju u obližnjim dućanima) možemo se samo zabezeknuti. Nije istina da je sa svih točki toga polja bilo moguće vidjeti sva tri hrama, kao što je to danas slučaj. Štoviše, Paestum je možda bio nalik na Pompeje, jednostavno jedna strukturirana aglomeracija zgrada, s mnogim kutevima i zakutcima, skrovištima i prekrivenim javnim mjestima.

Neki pak mogu uživati u varijacijama grčkih hramova: Basilica ima stupove posred hrama koje su izravno držale glavnu gredu krova, kao i Cererin hram, dok je Neptunov hram onaj "klasični" kakvoga poznajemo iz knjiga. I, isto je tako istina, da upravo u Paestimu, možda više nego na Akropoli, spremnije pitamo: u što su to vjerovali Grci, kako su to slavili bogove, koliko ih je ulazilo u naos i celu, jesu li se motali oko naosa i cele, ili skrivali od jarkog sunca i kiše (poput nas u Panteonu)? Jesu li doista mislili da postoje bogovi koji upravljaju dobrim i zlim, našim postupcima ili klimatskim hirovima? Ili je sve to bilo samo jedna Dirkemovska uobrazilja "kolektivne svijesti" potrebna za održanje socijalnoga stanja? "Što se događalo s vinom i žitom koje su žrtvovali bogovima?", pitala je Helena. Doista, što se događalo s tim namirnicama? Jesu li ih baš uvijek palili, ili je to samo bio povod za gozbu, kao što je to danas kolinje? I unatoč erudiciji za koju sam nekoć mislio da posjedujem, morao sam priznati da ne znam.

Takva su se pitanja posebno akutno postavila kada smo pročitali da je poznati "ronilac" s pokrova paestumskog, ili točnije agrikolskog, sarkofaga, jedna od rijetkih preživjelih grčkih freski, zapravo metafora

prelaska na drugi svijet. Je li? A kako mi to znamo? Misle li ti znanstvenici da se prema njihovim hirovima mi moramo odnositi kao što su se Grci navodno odnosili prema svojim Bogovima, naime kao prema hirovima koje su pretvorene u istine? Ja iskreno sumnjam u to da "ronilac" predstavlja simbol prijelaska u drugi svijet, premda je riječ o pokrovu sarkofaga. Jer ako je ronilac simbol, čega su simboli oni Sokratovski homoseksualni filozofi gozbenici s drugih dijelova sarkofaga? Ukratko, želim samo pokazati razmjere našega neznanja. I postaviti pitanje o opravdanosti "nabacivanja hipoteza" o tome što je to "zapravo" bilo. Jedino što možemo jest uživati u dojmovima (a Paestum jest jedno takvo mjesto) koji nemaju apsolutno nikakve veze s onim kako su u istim stvarima uživali ili kako su o tim stvarima mislili Grci ili kasnije Rimljani.

Premda je Paestum očito omiljeno turističko odredište za obične turiste-kupače, neka moja fiks-ideja (cilj 1.) bila je da po mogućnosti ponovimo sve što se može s putovanja od pred dvadesetak godina. Zbog toga sam odlučio da se ulogorimo upravo u onome kampu u kojem smo bili tada. Još sam se dobro sjećao da je kamp bio na samoj pješčanoj obali, i sjećao sam se onog noćnog kupanja i goleme mjesečine. Kupanje i divota te beskonačne pješčane plaže ponovila se u svom svom sunčevom i mjesečevom sjaju. Uz jednu bitnu razliku. Kako je kamp u međuvremenu postao "kamp-naselje" u kojemu tijekom cijelog godišnjeg odmora logoruju obitelji južnih Talijana, za pravi šator nije bilo pravoga mjesta. Ali, što je još gore: nismo shvatili da postavljanjem šatora na kraju kampa ulazimo u pravi južnotalijanski mikro-socijalni milieu, takoreći cosa nostra. Da ne dužim, za one koji ne poznaju razlike između običnih kampova i kampova s kamp-kućicama, obitelj do nas se proširila i proširivala na naš "teritorij". U jednom trenutku, jedan je muškarac pitao hoćemo li izlaziti autom, jer će oni predvečer malo zapjevati. Nismo ni slutili da ćemo te večeri, te noći, bez ikakve namjere biti sudionici predstave koja je po mnogočemu bila nalik na operu iz Kuma III. Oko 10 sati navečer dva su automobila dovezla naprave za razglas i postavila nad njima jeftinu nadstrešnicu koja je sat kasnije postala pozornica. Oko te pozornice, metar i pol udaljene od našega šatora (doslovno) počeli su se skupljati gosti iz kampa. Istodobno naša su djeca spavala (kako su uspjela, ostatak će mi zagonetka). Započela je buka. Počeo je open-air festival južnotalijanskih kancona. Mijenjali su se pjevači, stilovi. Ali vrhunac je bio duet o ljubomornom mužu ili ženi (nismo baš razumjeli,

nititi gledali) koji je završio pucnjem iz pištolja, kojim je jedan od njih ubio drugoga. Bio je to i za nas jedinstveni događaj. Nedugo potom, naime sljedećeg dana, pokupili smo se i krenuli natrag prema Zagrebu.

Vina Montepulciana

Brzim autoputom (A1) relativno smo brzo iz 500km udaljenog Paestuma stigli natrag u Toscanu. Još nismo ispunili naš vinarski cilj, a Montepulciano je bio apsolutno najbolje mjesto za to, premda to nismo ni slutili. Zalutavši pred samim mjestom, imali smo ponovno priliku sporijom vožnjom uživati u toskanskom pejzažu.

Premda je i samo mjesto Montepulciano zgodno, zbog raznih razloga, urbanističkome miljeu nismo posvećivali dužnu pozornost. Usmjerili smo se na potragu za vinima. Do tada smo tijekom cijeloga puta kupovali ili bili ponuđeni prosječnim ili lošim vinima koja nas nisu ničim impresionirala (osim svojom lošom kvalitetom). Lacryma Christi del Vesuvio, Vernachia, Chianti (delle Senese i još jedno), a pogotovo jedno sardinijsko nisu bili ni po čemu značajni. Dobri (osim sardinijskoga) ali prosječni. (Premda smo već ranije kupili Greco di Tufo, po jedno Lacryma Christi, jedno sicilijansko, a možda i Taurasi, žao mi je da nismo kupili više Taurasija). Za razliku od toga, sve degustacije Vina Nobile, plemenitoga vina u Montepulcianu bile su vrhunska zadovoljstva. Prvo smo se zaustavili u hacijendi Ercolani. U jednoj knjižari u Paestumu provjerio sam dobre godine za Chiantije. Naravno, 1997. ili nije bilo ili je bila dvostruko skuplja od bilo koje druge godine. Potom smo na središnjem trgu u podrumu Contucci isprobali tri vina, svako jedno bolje od drugoga. Potom smo na istome trgu ušli u prodavaonicu posjeda Poliziano. Ponuđena su nam tri vina, ponovno još bolja od Contuccijevih, ali ono vrhunsko (kojemu se ne mogu sjetiti imena) naravno nismo dobili. Cijena tog vrhunskog bila je između 40 i 60 eura, ako me sjećanje ne vara. Kako nismo vjerovali da može biti bolje od vina iz Medoca ili Burgundije, zaustavili smo se na tri dostupnije premda izuzetno fine boce Vina Nobile. A potom smo još u tri podruma (Fattoria della Talosa) reda radi kupili još po jednu bocu Vina Nobile. Već se sada veselim tim vinima.

Što se tiče običnih Chiantia, došao sam do zaključka da se sva moraju prethodno duže vrijeme dekantirati. Ta praksa međutim ne vrijedi za druga vina, pogotovo ne za ona kvalitetnija. Ne znam isplati li se ići na put kako

bi se nabavila dobra vina, koja će se potom neko vrijeme pržiti u prtljažniku, ali Montepulciano je svakako dokazao da ima smisla razmišljati na taj način. (Tko zna koliko se inače prže prije negoli dođu u nama bliže talijanske trgovine).

Bilo kako bilo, odlučili smo vratiti se jednom u budućnosti u Montepulciano, a tom ćemo prilikom posjetiti i Montalcino kako bismo uživali u njihovome Brunellu.

Arezzo, mali lijepi gradić s druge strane autoceste, ostao je "usamljen i sam", u našem putopisu u sjeni zadnjih dojmova o plemenitome vinu Montepulciana, a i inače, očito po strani glavnih tokova života premda je u njemu sniman La Vita e Bella. Jadni Piero della Francesca i njegova legenda o svetome križu morali su ostati za tu drugu, tko-zna-koju priliku.

Nakon 41 stupnja u Bologni i 20 stupnjeva u Ljubljani, vratili smo se u Zagreb istoga dana, 10. kolovoza 2003. godine.